

Kemal Derviş Mit(leştirilmes)ini Tersinden Okumak¹

Yücel Demirer - Özgür Orhangazi

Kapitalizmin 1970'lerin sonunda içine yuvarlandığı yapısal kriz ile başlayan ve "soğuk savaş"ın sona ermesi ile dünya ölçeğine yayılan yeniden yapılanma süreci siyasal, ekonomik ve toplumsal öğeleri önüne katıp sürüklerken, neoliberal politikalar birçok ülkede hızla hayata geçiriliyor. Bu yönelim bir kriz laboratuvarı haline gelen Türkiye'de de bir dizi ideolojik, politik ve ekonomik uygulama ile karşımıza çıkıyor. Değınilen uygulamaların kritik tamamlanması olarak ortaya çıkan ve bunların ideolojik meşruiyetini sağlamak amacıyla piyasaya sürülen araçları ve toplumsal "ikna" yöntemlerini irdeleyen değerlendirmeler yeterince yapılmadı. Biz bu kısa makalede söz konusu ideolojik destek araçlarından birinin, Kemal Derviş mitinin yaratılma sürecini ve bu mitin işlevini tartışmayı amaçlıyoruz. 2001 krizi ile birlikte neoliberal gündemin tehlikeye düşen meşruiyetinin "dış bilgiye sahip yerli bir uzman" olarak Derviş üzerine inşa edilen bir mitle kurtarılmaya çalışıldığını gösterirken; kamuoyuna kurtarıcı olarak sunulması, IMF'nin dikte ettiği neoliberal politikalara göbekten bağlı olması ve uzmanlığının tarihsel arka planı üzerinde duracağız. Bunu yaparken de kısaca Türkiye'nin içinden geçtiği krizi ortaya çıkaran nedenlerle Derviş'in sözde yeni politikaları arasındaki aynılığa ve devamlılığa işaret edeceğiz. Türkiye bağlamında neoliberalizmin devlet-sermaye ve başta onun kontrol alanı içindeki medya olmak üzere sistemli bir kampanyayı nasıl kotardığını ve bu kampanyanın mızrak ucu olarak ortaya çıkarılan Kemal Derviş mitinin ayrıntılarını gözler önüne sermeye çalışacağız. Niyetimiz yüzeysel bir Kemal Derviş eleştirisi kaleme

¹ Yazımıza yaptıkları katkılardan dolayı Dr. Sibel Özbudun'a ve *Praksis* Yayın Kurulu üyelerine, kalan eksikliklerin sorumluluğunun bizim olduğu kaydını düşerek, teşekkür ediyoruz.

almaktan çok, Derviş üzerinden yaratılan mitin tarihsel arkaplanına, uluslararası kapitalist düzen haritasındaki yerine ve doğurduğu sonuçlara bakmak. Neoliberal yeniden yapılan(dır)ma politikalarında devletin rolünü tartışanların, iç içe geçmiş bulunan devlet ile büyük sermayenin bu politikaları gerektiğinde mitler aracılığıyla nasıl taşımaya çalıştığını çözümlemelerini ve neoliberal mitleri deşifre etmelerini manzaranın tümünü açıklamak açısından zorunlu görmekteyiz.

Dolayısıyla bir bütün olarak yaratılan Kemal Derviş mitinin parçalarına ayrılması, Derviş figürü üzerinden yürütülen çeşitli stratejileri anlamak açısından önem taşıyor. Derviş'in Türkiye siyaset sahnesinde oynadığı rolü ekonomik ve kültürel açılardan değerlendirmek, bu kadar büyük bir krize yol açan neoliberal politikaların nasıl olup da yeniden galip gelerek yollarına devam ettiklerini hatta daha da hızlandırıldıklarını anlamamanın ipuçlarını da sunuyor.

“Mit”in Farklı Kullanımları

"Mit" kelimesi hangi dilde kullanılırsa kullanılsın, tarih boyunca farklı anlamlar çağrıştıran, karmaşık tepkilere yol açan bir kavram olarak karşımıza çıkıyor. Sınıfsal aidiyetler, felsefi yaklaşımlar ve disiplinler kavramın farklı tanımlarının nedeni oluyor. Kimileri için bu kavram kurgusal olanı, akıldışını ve gerçeklik ötesini niteliyor. Kimileri onun ideolojik önem ve işlevini öne çıkarıyor. Her türden miti, gözü kapalı bir toptancılıkla, ezilenlerin sesi sayma eğiliminde olanlar yanında, onun popüler çağrışımlarını öne çıkararak, örneğin politik alanda karşı tarafın tezini olumsuzlamak için kullananlar da mevcut.

Kavramın anlam bolluğunu ve çoğu zaman birbiriyle çelişkili kullanımlarını göz önünde tutarak, kendi kabul ettiğimiz tanımları sunmadan önce, mit kavramının tarihsel gelişimine ve onun üzerinden yürütülen araştırmaların evrimine değinmek istiyoruz. Bu sınırlı tartışmanın hedefi, çizdiğimiz bir alan haritası üzerinde kendi tanımımızın yerini okura göstermek. Bu başlık altında mit kavramından ne anladığımız, kavramı hangi anlamlarıyla Kemal Derviş figürünü tartışmak için kullandığımızı gösterecek, belli başlı mit teorisyenleri üzerinden yapmayı uygun bulduğumuz gruplandırmalar sunacağız. Farklı tarihsel ve disiplinler bağlamlarda derinleştirilmesi mümkün teorik tartışmamızı makalemizin konusu ile paralel olacak bir biçimde kurguladık ve sınırlandırdık. Sunduğumuz teorik çerçevenin eldeki bütün teorik açılımla-

ra değinmek, onların tamamını tartışmak gibi bir iddiası yok.

Okurun dikkatine sunacağımız ilk yaklaşım mitlerin toplumsal ve psikolojik olguları açıklayabilme kapasitelerine ilişkin. James G. Frazer'in ilk basımı 1890'da yapılan ve mit teorisinin temel taşlarından olan *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion* başlıklı uzun yapıtında mitler insanın evreni, evrenin oluşumunu ve doğayı açıklamak için işlev gören hikâyeler olarak tanımlanıyor. Derlediği etnografik veri üzerinden sihirden, dine ve oradan da bilime uzanan bir açıklama yönteminin izini sürüyor. Yaklaşımının belkemiğini mitlerin de tıpkı sihirdaki gibi bilimin ilkel biçimleri olduğu inancı oluşturuyor. Değindiğimiz yapıtının başlığına da taşınan efsaneye göre, Roma civarındaki Nemi gölü yakınındaki Ana Tanrıça Diana tapınağını bir rahip kral yönetiyor. Bu erke sahip olmanın ise iki kuralı var. Bunlardan birincisi görevdeki rahip-kralın yerine göz diken adayın, bulunması, erişilmesi zor bir kutsal ağacı tapınağın bahçesine dikmesi. İkincisi ise yerine geçmek istediği rahip-kralı öldürmek zorunda olması (Frazer, 1990). Nemi geleneğini ve onunla ilintili efsaneleri incelemeye yaşamını adayan Frazer, neredeyse akademik yaşamı boyunca çalıştığı efsanenin ilkel aklın çalışma biçimini ve insanın doğayı ve çevresini nasıl düzenlediğini anlamak için ipuçları içerdiğini savunuyor. Frazer'e göre Nemi örneğindeki kralın değişimi örneği hem doğal hem de toplumsal seleksiyonu açıklıyor. Kralın ölümü ve bu ölümün yeni kralı doğurmasını doğal seleksiyon ile bağlantılandırarak, aynı örnek üzerinden zayıf toplumun yıkılışı ve yerini zinde olana bırakması sonucuna ulaşıyor. Frazer'in çalışması miti okuma biçimi, pratik ve mit teorisi arasında kurduğu bağlantı açısından dikkate değer bir ilk adım ve burada değinilmeyi gerektiriyor. Mitlerin açıklama kapasiteleri açısından akla gelen bir diğer isim Edward Evans-Pritchard. Güney Sudan'da Azande kabilesi üyeleri üzerine hazırladığı ve Evans-Pritchard uzmanları tarafından bir bilgi sosyolojisi kitabı olarak kabul edilen (Douglas, 1970: xiv) *Witchcraft, Oracles and Magic Among the Azande* başlıklı kitabında Azande'lerin sihir eksenli mitsel inançlarını, bu insanların gündelik yaşama biçimlerini ve düşünce kalıplarını anlamak için kullanır. Azande'lerin cadılar, büyücüler, kahinler ve tabularla dolu kimilerince irrasyonel bulunan inanç sistemleri Evans-Pritchard'a göre iç mantığı ve sürekliliği olan, kapalı ama kendini yeniden üretme yeteneğine sahip bir kültürel sistem olarak ortaya çıkmakta. Tıpkı Frazer gibi Evans-Pritchard da çalıştığı mitlerin gündelik hayatın işleyişini ve

dinamiklerini açıklayan yönlerini öne çıkaran bir araştırma yöntemi kullanıyor. Değindiğimiz çalışmasının bilgi üretim ve dolaşım sürecinde kabile içi hiyerarşiyi ve sömürgeci yönetimin bu süreçteki etkisini ihmal etmesi gibi zaafı yanı sıra, Victor Turner tarafından Azande mitsel inanç sistemine dışardan baktığı, kavramları birbirinden izole ederek bütünü gözden kaçırdığı ve tek bir örneği genelleştirdiği şeklinde eleştirilmiştir (Turner, 1967).

Tartışacağımız bir diğer mit yorumu da Bronislaw Kasper Malinowski'nin mitin toplumsal ve kültürel değerleri yansıtan bir sözleşme olarak kabul edildiği işlevselci yorumu olacak. Trobriand adalarında karşılaştığı mitlerde önemli yeri olan köken ve tarihçe bağlamı noktalarından "mitolojik sözleşme" kavramını türeten Malinowski'ye göre mitler toplumların varlıklarını ve üzerlerinde yükseldikleri değer sistemlerini meşrulaştırma yeteneğine sahip (1926; 1954). Mitler toplumun devamlılığına, kendisini yeniden üretme kapasitesine ve istikrarına, topluma yol gösterecek ahlaki rehberler, zihinsel yol haritaları sunarak yardımcı olma kapasitesine sahip. Malinowski'ye göre kozmolojik bir formüle etme ve açıklama deposu olan mitler ve toplumsal gerçeklik arasında karşılıklı etkileşim mevcut. Malinowski'de mit yalnızca açıklamakla kalmıyor, bunun yanında toplumun ana temasını doğruluyor, meşrulaştırıyor. Mit yalnızca ilkel felsefe ve bilim olmakla kalmayıp insanların gündelik yaşamının ortasında yer alan, onu kolaylaştıran bir işleve sahip. Burada Victor Turner'ın Malinowski'nin mit anlayışına yönelttiği "mitler seküler davranış biçiminin modelleri gibi kabul edilemez" notuna burada işaret etmek isteriz (Turner, 1968: 577). Malinowski'nin işlevselci mit anlayışını eleştiren yapısalcı ardılları, ilginç bir biçimde onun teorik çerçevesini belki bir üst derecede soyutlayarak devam ettirdiler ve mitlerin toplumsal yaşam için kuralsal değil kavramsal destekler sunduğunu savundular. Mitlerin entegrasyon ve toplumsallaştırma işlevini öne çıkaran Durkheim (1964) ve onun devamcısı Radcliffe-Brown'a (1968) aralarındaki pek çok farka rağmen - miti daima ona yapışık ritüelle birlikte ele aldıklarını anımsatarak - aynı paragrafta değinmekte bir sakınca görmüyoruz.

Miti bir "kod" olarak açıklayan yapısalcıların en önde gelen temsilcisi Claude Levi-Strauss. Yapısalcılık kültürel formların kavramaya dair karşıtlıkları, toplumdaki kategoriler arasındaki karşıtlıkları ve insan aklını yansıttıklarını öngören bir teori. Bu yaklaşıma göre de mitin temel ögesi hâlâ mitin öyküsü. Ancak burada mit bir bütün olarak değil, onu meydana getiren küçük

ayrıntıların "yapısal çelişkileri" üzerinden anlam ifade ediyor. Yaklaşımın bir diğer özelliği, verili "bir kültür alanı"nda mitin tek versiyonu ile yetinilmeyip farklı versiyonlarının karşılaştırılması ve diğer mitlerin de dikkate alınması (1967a). Yapısalcı metodun mite uygulanmasının özgün bir örneği olarak burada Levi-Strauss'un "Aswidal" mitini işleyişi gösterilebilir (1967b). Franz Boas'ın ve onun yerli asistanı George Hunt'ın aynı konudaki araştırmalarının eleştirisi olarak kaleme alınan makalede Levi-Strauss, Boas'ın Aswidal mitini Tshimshianları temsil eden bir metine indirgemesini eleştirir (Boas ve Hunt, 1916). Aswidal mitinde kahramanın dünya ve ötedünya arasındaki gidiş gelişleri, dağlardan denizlere bitmeyen seyahatleri, başından geçen maceralar, ölümlü ve ölümsüz kadınlarla yaptığı evlilikler ve tanrıların ona gönderdikleri sihirli nesnelere anlatılır Levi-Strauss'a göre bu ayrıntılar Tsimshian toplumunun yaşam biçimini, ona içkin iç çelişkileri, deniz/doğa, batı/doğu, kabileiçi evlilik/kabile dışı evlilik ve bitki/hayvan karşıtlıkları biçiminde somutlaşan ve anlaşılmayı bekleyen bir koddan başka bir şey değildir. Levi-Strauss'a göre yukarıda değinilen mitin anlamı evlilik ya da öte dünya inancı bağlamı basit bir ahlak öğretisi değil. Onun anlayışına göre aslında miti oluşturan sembollerin önceden bilinen, sabit bir anlamı da yok. Mitleri oluşturan çeşitli elementler yeniden ve yeniden düzenlenerek basit insanal çelişkilerin çözümlenmesini sağlıyorlar. Levi-Strauss'un teorisinin miti bir dil yerine koyup ondan bilgi aktarımı kapasitesi beklemesi, dilbilime ait pek çok terimi içlerini doldurmadan cömertçe kullanımı, mitler arasında neredeyse matematiksel bir simetri öngörmesi teorisinin zayıf yanlarına dair düşülmesi gereken bir not.

Bilinçaltına, psikoanalitik teori alanına geldiğimizde karşımıza bir projeksiyon mekanizması olarak çıkıyor mitler. Yapısalcıların toplumsal çelişkileri mit üzerinden tartıştıkları entelektüel egzersizlerin yerini burada duyguların ve düşüncelerin mitler üzerinden anlaşılması niyeti alıyor. Freud (1965; 1975) mitleri bu alanda kullanan ilk isim. Oedipus, Laius, Jocasta ve benzeri mit figürleri üzerinden Freud'un araştırdığı şey insanal çelişkileri yansıtan bir kod değil, "gerçek" insanların endişe ve huzursuzlukları. Freud'a göre insan ruhu sürekli hoşnutluk peşinde hareket eden ve Freud tarafından Libido olarak isimlendirilen enerji tarafından yönlendirilen bir mekanizma. Ne zaman ki insanın gereksinimi yaşadığı toplum içinde meşru görülüyor ve bunları serbestçe gideriyor, o zaman psikolojik olarak sağlıklı bir yaşam sü-

rebiliyor. Bunun gerçekleşmediği durumda “id”, bilinçaltı güç, kendisini “süperego”nun sınırlaması ile farklı sembolik formlarda ifade etmeye başlıyor. Bu sembolik dışavurumun insandaki ifade aracı rüyalar. Freud'un "bilinçaltına giden en önemli yol" dediği rüyalar ve rüyalardaki sembolizm, Freud'un mit kavramı ile açıkladığı kolektif rüyaların da kaynağı. Ona göre rüya, yüzleşilemeyen bir problemin sembollerin diline tercüme edilmesi. Freud'un mitlere bakışının etkilediği pek çok araştırmacı arasında, daha sonra farklı bir noktaya savrulsa da Carl Gustav Jung burada değinilmeyi gerektiren bir isim. Jung'da mitler "kollektif bilinç" in temel öğeleri olarak karşımıza çıkıyor (1976). Tıpkı Freud'da olduğu gibi Jung'da da mitlerin anlamları kişiliğin derinliklerinde olsa da, Jung'un anlayışı Freud'unkinden farklı. Jung'da bilinç, bilinçaltının yanında küçük bir yer işgal ediyor. Bilinçaltı ise bireysel ve kolektif olarak ikiye bölünmüş durumda ve kolektif bilinçaltı unuttuklarını mitlerle anımsıyor.

Mit kavramının yukarıda değinilen ve değinilmeyen farklı kullanışlarına paralel bir de olumsuz kullanımı geleneği var. Bernard F. Batto bu türden bir olumsuz kullanımı, kavramın Batı dillerine girişiyle ilişkilendirir. Batto'ya göre Antik Yunanca'daki *mythos* teriminin kökeni “masal” a ya da “yüksek sesle söylenen” e dayanıyor. Tanımın içine nutuktan sohbet, atasözünden fıkraya pek çok söyleme biçimi giriyor. Süreç içerisinde kavramın tanımı giderek daralıyor. Milattan önce 5. yüzyılda ürün veren şair *Pindar*'ın satırlarında kurgusal edebiyatı niteliyor. Sofist'ler *mythos* ve *logos* kavramlarını ayırarak ifade etmeye başlıyorlar. *Logos* gerçekliğe ilişkin olanı ve *mythos* da kurguya, gerçeküstüne dair olanı ifade etmek için kullanılmaya başlanıyor. Benzeri bir çizgiyi izleyerek Plato da *mythos* kavramını insan ve tanrısal iletişimin iç içe geçtiği antik Yunan efsanelerini tanımlamak için kullanıyor (Batto, 1992: 4-5).

Antik çağlardan günümüze kadar ulaşan bu negatif anlam yükünün bizim çalışmamızı da etkileyen bir kavram erozyonunu da beraberinde getirmiş bulunmakta. Belli disiplinler dışında, pek az araştırmacının bir tanım aralığı olarak güvendiği bir kavram ile güncel bir durumu anlama çabamız bizi önceden hesaplamadığımız teorik meşruiyet temelleri aramaya zorladı. Olgunun capcanlı kalması ama onu çerçeveleyen kavramın güvenilirliğini yitirmesi gibi bir garip durum, bizi yukarıda okuduğunuz yarı-ansiklopedik tarihçeyi bu sayfalara taşımaya itti. Mit kavramının erozyonunun sözlü kültür yazılı kültür ikilemi bağlamında nere-

ye denk düştüğü, kurumlarda olduğu kadar kavramlar düzeyinde de sürmekte olan sınıf savaşımının ne derece mit kavramındaki içerik değişmesi ile ilintilendirilebileceği, konu üzerindeki literatürün sınırlılığının nedenlerini yalnızca sormakla yetinip bu çalışmamızda mit kavramından ne anladığımıza geçelim.

“Mit”ten Ne Anlıyoruz?

Mitden ne anladığımız sorusu bizi doğrudan doğruya mit, ideoloji ve politik mit bağlamlarına getiriyor. Mit kavramının antik çağlardan başlayarak bugüne dek süren tanım çeşitliliğini göz önünde tutarak bu noktada tartışmamızın ayrıntılarına girmeden önce, bu kavramı hangi tanım aralığı içinde kullandığımızı kısaca açıklamak ve politik mit bağlamındaki tartışmamızı sürdürmek istiyoruz. Bir önceki bölümdeki geleneksel mit tanımları ve onların arka planındaki tarihsel ve sosyolojik noktalar göz önüne alındığında mit ve ideoloji kavramlarının yan yana getirilmesi bir çelişki gibi görülebilir. Mitleri ilkel toplumların, ideolojileri de modern toplumların ürünleri sayan durağan aklın bu sorusu hem kavramları sürekli olarak dönüştüren diyalektiği ve hem de politik alanın kültür alanına doğru geliştirdiği taşmayı gözden kaçırmış olur. Kenneth Burke’ün çok öncelerden gelen şu notu mit-ideoloji bağlamında açmılayıcılığını korumaktadır: “... miti politik olanın politik olmayan alandaki zemini olarak, ama birbirinin tezatı olarak değil, politika öncesi kaynağı gibi kabul edebiliriz” (1948: 201).

Bu karmaşık, ideolojik ve politik olarak yüklü mit sözlüğünde bizim kullanımımızın karşılığı pejoratif popüler kullanıma denk düşen bir “ilüzyon” veya “yanlış” değil. Aksine bizim anladığımız mit, toplumsal yaşamın önemli bir parçası ve insanları yaşadıkları dünyayı anlamlandırmaya, eyleme ve hatta uç örneklerde kendini fedaya ikna edebilen bir anlamlandırma mekanizması (Berger, 1986: 195). Kolektif tarihler olarak mitler, insani değerleri doğuruyor ve kuşaklardan kuşaklara iletiyor. Mircea Eliade’nin deyişiyle bu “kutsal tarihler,” toplumsal yaşama yön verdikleri gibi, verili toplumsal değerlerin süzgecinden her defasında geçirilip yeniden şekilleniyor (1963: 6). Georges Sorel ise toplumsal ve politik olguları potansiyel mitler olarak algılıyor (1972). Bizim tanımımız, tüm bu değinilen zenginlik içerisinde mitlerin kitleleri harekete geçirme ve onların arasında dayanışma bağları kurma kapasitelerinin altını çiziyor.

Kemal Derviş olgusunu açıklamada başvuracağımız politik mit kavramını bir önceki paragraftaki mit kavramı ile ideoloji

2 Hegemonya kavramına başvurulduğunu gören okurun haklı olarak tartışılmasını bekleyeceği Derviş miti bağlamalı iletilici-alıcı ilişkisi, eldeki veri eksikliği nedeniyle bu makede yer almıyor.

arasında bir noktada düşünmek mümkün. Politik mitler, en yalın söyleyişle, politik bir amaca ulaşmak için üretiliyor. Geçmişten devralınan bir öyküsü olabileceği gibi, yeni ile eskinin biraraya getirilip uyarladığı teması olanlarına da sık sık rastlanıyor. Bu uyarlama sırasında dinsel bir mit, yeni politik işlev ve ekleriyle seküler alana kayabiliyor. Dinamik bir müzakerenin parçası olarak yükselenlerine, gündemden düşenlerine, uzun bir aradan sonra yeniden istihdam edilenlerine rastlanabiliyor. Tıpkı “politik olmayan” örnekleri gibi iktidarın paylaşımında işlev sahibiler, ancak politik mitlerin diğerlerinden farkı içinde daima herşeyin olması gerektiği gibi sunulduğu bir “cici tarih” içeriyor olmaları. Politik mitler özgül bir gruba hitap edebildikleri gibi, diğer edebi formlarla birarada da dolaşıma sokulabiliyor. Politik mitin bir diğer özelliği zamana ve mekâna bağlı olarak değişik söylenebilmesi. İçeriğin esnekliği politik mitin etkisini zaman ve durum değişiklikleri içinde koruyabilmesini ve otoritesini korumasını sağlıyor. Bu saygınlık politik miti Bruce Lincoln’un sözleriyle hem “gerçekliğin modeli ve hem de gerçeklik için model” yapıyor (1989: 24).

Bir önceki paragrafta tarif edilen politik mit anlayışını, geçmişin ve bugünün yarına belli bir ideolojik kurgu içinde müdahale etmesi olarak algılamak gerekir. Burada politik mit, kendisi için var olduğu ideolojik bakış açısı ile uyum halinde bariz ya da örtülü bir daveti, o ideolojinin söylem kalıpları içerisinde taşır, meşrulaştırır ve iletir. Akıldan çıkarılmaması gerekir ki, mit üretimi süreci son tahlilde bir iletişim sürecidir. İletişimin bir ucunda alıcı, diğer uçta gönderici ile bu sürecin meşruiyetine ilişkin bir oydasma gerektirir ki, bu nokta da Gramsci’nin Marksist teoriye büyük katkısına “hegemonya” kavramına götürür (Gramsci, 1971).²

İzleyen bölümlerdeki Kemal Derviş olgusu yukarıda çizilen politik mit kavramı çerçevesi içerisinde incelenecek. Gramsci’nin *Modern Prens*’indeki sözleriyle Kemal Derviş projesi “soğuk bir ütopya” ya da “rasyonel bir doktrin” olarak değil, “somut bir fantezinin üretimi” olarak incelenecek (1983: 135).

Bir Vatan Evladının Dönüşü

1980’den itibaren uygulanmaya başlanan liberalleşme politikalarıyla birlikte, özellikle de 1989’da tüm sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla ekonomik ve finansal krizler Türkiye’nin sıradan gerçeklikleri haline geliverdi (Savran, 2002; Öniş, 2001). Nihayet 2001 yılı da Türkiye’de muazzam derinlikte bir ekonomik, politik ve toplumsal krizin yılı olarak tarihteki yerini aldı. Krizin derinliği ve sürekliliği bir toplumsal krizi de tetiklerken

halkı belki de hiç yaşamadığı bir umutsuzluğun içine sürüklüyor-
du. Krizin boyutlarının tüm toplumsal alana yayılması siyaset are-
nasında sorunlar yaratırken Ecevit'in koalisyon hükümetini de
zora sokmaktaydı. Bu koşullar altında Derviş, IMF'nin dikte etti-
ği politikaları uygulamak üzere Türkiye siyaset sahnesine girdi.
Türkiye'deki hâkim sermaye çevrelerinin gözüyle dünya ekono-
misi büyük değişimler içinden geçerken Türkiye'nin bu ortamda
önemli bir rol oynayabilmesi iktisadi yapısını dönüştürmesine (siz
bunu “sermayeye daha da fazla alan açmak ve kapitalizmden kop-
maksızın ayakta durabilmek” olarak okuyun) ve kendisini yaban-
cı sermayeye çekici kılmasına bağlı idi. İçinde bulunulan kriz or-
tamı hem bu yönelim için muazzam fırsatlar sunuyor hem de de-
rinleşen toplumsal ve siyasi kriz bu yönelimi zora sokuyor ve bel-
ki de yakın bir gelecekte gerçekleşmesini imkânsız hale getiriyor-
du. Gerek büyük yerel sermaye gerekse uluslararası sermaye için
bu, bir seçimden öte zorunluluk olarak tezahür ediyordu.

Her ne kadar siyaset arenasındaki partiler arasında bu konu-
da aşağı yukarı bir uzlaşma bulunsa da, hem reform yorgunu hal-
kın hem de belirsizlikten hoşlanmayan uluslararası mali sermaye-
nin ikna olabileceği yeni bir “radikal reform dalgası”na ihtiyaç
duyuluyordu. Liberalleşme sürecinin başlangıcından bu yana uy-
gulanayan sayısız reform programı ve takip eden “kemer sıkımlar”
“yeni” bir ikna kampanyasını gerektiriyordu. Bu nedenle bir
meşruluk ve güven zemininin oluşturulması kendisini bir zaruret
olarak ortaya koymuştu. Bu meşruluk ve güven zemini, Kemal
Derviş üzerinden kurulacak olan etkin bir “üstün amaç”ın da te-
melini hazırlıyordu. Diğer taraftan, Kemal Derviş'in sahneye so-
kulması da kendi başına yeterli olamazdı. Bununla eş güdümlü
olarak onun güvenilirliğini ve bir özne olarak kapasitesini arttıra-
cak tamamlayıcı adımların da atılması gerekiyordu. Dolayısıyla
da bir mit yaratma sürecinin ilk adımları atıldı.

1949 yılında Alman bir anne ile Türk bir babadan dünyaya
gelen Derviş, lise eğitimini Fransa'da tamamladıktan sonra pres-
tijli *London School of Economics*'den aldığı derece ile Prince-
ton'un yolunu tutmuş ve orada iktisat doktorasını tamamlamıştı.³
Zamanın Cumhuriyet Halk Partisi lideri Ecevit'in ekonomi dan-
ışmanı olan Prof. Besim İstünel'in davetiyle Türkiye'ye dönen
Derviş ODTÜ'de ders vermesinin yanı sıra 1973-76 yılları arasın-
da Ecevit'e ekonomi ve uluslararası ilişkiler danışmanlığı yapmış
ve bazı resmi uluslararası ziyaretlerde ona yardımcılık etmişti.
Bunlara ek olarak *Özgür İnsan*⁴ dergisinde de yazıları çıkmaktay-
dı. Ancak “hem bazı kişisel ve ailevi nedenlerle, hem de Türki-

3 Derviş'in biyografisine dair detaylar Kaplan (2001), Muradoğlu (2001) ve CNN'in web sayfasından (<http://cgi.cnn.com/interactive/profiles/dervis.kemal/frameset.exclude.html>) alınmıştır. Konu üzerinde yaptığı titiz ve nitelikli çalışmasından önemli ölçüde yararlandığımız Kaplan'a teşekkür borç biliriz.

4 *Özgür İnsan* 1972-78'da Ecevit'in sosyal demokrat liderliğinin ideolojik çerçevesini çizen etkili bir yayındı ve merkez solda bir dizi siyasetçi ve entelektüele okul oldu.

5 Terimi *Aktüel*'den (22-28 Mart 2001) Metin Münir kullanmıştı. Aktaran Kaplan (2001:34).

6 Turgut Özal'ın 1980'lerde ilk liberalleşme dalgasını yürütmek üzere yönetim kademelerine yerleştirdiği ABD'de eğitilmiş genç iktisatçılar ve mühendisler grubu.

ye'nin 1977-79'daki giderek kötüye giden durumu yüzünden" (Uygur 1991: 21'den aktaran Kaplan 2001: 34) ABD'ye dönmüş ve Princeton'da ders verdikten sonra Türkiye'ye tekrar gelene kadar çalışacağı Dünya Bankası'na geçmişti. 24 yıllık "Washington sürgünlüğü"⁵ esnasında Türkiye ile bağlarını kopartmamıştı. Yakın arkadaşı Cengiz Çandar, kendi iddiasına göre Washington'da bulunduğu 1999-2000 döneminde Türkiye ve Türkiye ekonomisi Derviş'le yaptığı her sohbetin baş konularındandı. (Muradoğlu 2001: 170). Ancak Türkiye'ye ve Türkiye siyasetine ilgisine rağmen ne Özal zamanının prensleri⁶ arasında yer almayı, ne de Çiller döneminde Merkez Bankası Başkanı olmayı kabul etmedi (Kaplan 2001: 40-74). 2001'de Türkiye'ye gelene kadarki dönemde siyasete dair tek girişimi 1990'ların başarısız *Yeni Demokrasi Hareketi*'ni desteklemesi oldu (Muradoğlu 2001: 169).

Derviş'in Dönüşü ve Çeşitli Mit Üretimi Alanları

Kemal Derviş, Ertuğrul Özkök'ün "tam ekonomik mesih çıkarılacak dönem," diye tanımladığı bir dönemin ürünü (Hürriyet, 23 Şubat 2001). Derviş Türkiye'ye döner dönmez çok kısa bir sürede toplumsal ve siyasal arenanın odak noktası haline geldi. 2001 Mart'ından 2002 Kasım seçimlerine dek tüm siyasi sahne Derviş tarafından işgal edildi. Derviş ile ilgili sayısız makale, TV programı ve kitap üretildi. Gerek ulusal gerekse uluslararası medya ve akademisyenler mali ve iktisadi konularda usta, gerekli bağlantılara sahip olan biri olarak lanse ederken, Derviş Türkiye'nin geleceğinin son umudu olarak sunuldu. Dibe vuran bir ekonomi ve geniş umutsuzluk ortamında Derviş'in bir halk kahramanı haline getirilmesi uzun sürmedi. Tüm ülkede yemek masası sohbetlerinin baş köşesine yerleşti. Fakat bu yerli ama aynı zamanda da Batılı kurtarıcının promosyonunu kamusal alanda rastgele hâsıl olan birtakım düşünce ve yazı çizinin tesadüfi bir eseri olarak görülemez. Tam tersine bu süreç tekelci Türk medyasının ve büyük sermayenin bir ekip çalışması sonucu gerçekleşti.

Derviş daha Türkiye'ye ayak basmadan bir mesih olarak nitelenmeye başlanırken (Çongar, 2001'den aktaran: Kaplan, 2001: 46) göreve başlamasının üzerinden birkaç hafta geçmeden gazeteler Derviş'in dudaklarını okumak, yüz hatlarından, kaşlarından anlamlar çıkarmak için "yüz okuma uzmanları" tuttular (Kaplan 2001: 48). Örneğin bu "uzmanlardan" Mehmet Auf, mit yaratma sürecinin küçük de olsa bir parçasını üstleniyordu:

Kemal Derviş'in en dikkat çeken yönü kaşları. Bu tip kas yapısına sahip kişinin zihinsel odaklanma noktası insan ağırlıklıdır... İyi bir

öngörü ve yaratıcı düşünceye sahiptir. Düşünce üretmekle birlikte planlama konusunda da başarılı bir kişiliğe sahiptir (Urus, 2001'den aktaran Kaplan, 2001: 48-49).

Derviş'in burcunun oğlak olduğu "keşfedildi" Ayrıca yıldız falıyla yetinilmeyip Çin astrolojisine göre Derviş'in burcunun kriz zamanlarının da burcu olarak da tanımlanan "Toprak Fare-si" olduğu anlaşıldı. (*Sabah*, 22 Mart 2001'den aktaran Kaplan, 2001: 49-50) İşler fala bakmakla da sınırlı kalmadı. Örneğin Gü-lay Göktürk şöyle yazacaktı;

Bugün düşman IMF, Dünya Bankası ya da yabancı sermaye de-ğildir... Kemal Derviş Türkiye'yi Türkiye'ye rağmen kurtaramaz... Türkiye'nin güçlü çoğunluğu her ne program gerekiyorsa onu uy-gulamakta istekliliğini ilan etmedikçe ... geleceğimiz gerçekten de ka-ranlıktır (*Sabah*, 1 Haziran 2001).

Bunlar, Kemal Derviş promosyonu için sıraya dizilmiş kam-panyaların yalnızca başlangıcıydı. Derviş'in imajı devlet kurum-ları, iş dünyası, medya ve eski yakın arkadaşları tarafından cila-landı. Derviş'in Türkiye'ye gelmesi operasyonu aynı zamanda bir dizi eski arkadaşı da aslında siyaset sahnesine sokuyordu. Asaf Savaş Akat, Nilüfer Göle, Cengiz Çandar, Rüştü Saraçoğlu gibi bir dizi eski arkadaş sistematik bir biçimde gerek röportajlarla, gerekse TV programlarında ve gazete köşelerinde Derviş'i öne çıkardılar. Geleneksel arkadaş dayanışması çerçevesini belirli bir siyasi gündemle yaratıcı bir biçimde birleştiren bu çabalar ger-çekliği ideolojik bir Derviş perdesi ile irtmeye çalıştı. Kamusal ve özelin kesiştiği bu ince çizgide, bu eski "arkadaşlar" Derviş miti-nin şekillenmesinde önemli bir rol oynadılar. Kemal Derviş'in Türkiye'nin geleceği için bir umut olduğunu işleyerek onu Tür-kiye'deki popüler kültüre bir figür olarak sokup, beslediler. Bu özne "ekonomik kurtuluş", "ulusal onur", "dış dünya ile daha iyi bir bağlantı", "daha iyi bir gelecek özlemi", "yolsuzluğa direniş" ve hatta "Türk kimliğinin yeniden tahayyül edilmesi"ni içeriyor-du. Kemal Derviş'in aile tarihi, aldığı eğitim, mesleki yaşamı ve hobilerinin her biri birer mit yaratma alanı haline geldiler.

Derviş'in ortaya çıkmasının önemi bir teknokratın geri dön-mesinin ötesindeydi. Türkiye'nin umutları Derviş şahsında vücut buluyordu. Bu sürecin bir ürünü olarak sadece uzmanlığa, siyasi güce ve zekâyâ sahip bir yerli evlat olarak değil, aynı zamanda ül-kenin ve değerlerinin gelecekteki potansiyel başarısının da tem-silcisi haline geldi. Yönetici seçkinler tarafından üretilen ve bir bütün olarak desteklenen anlatılar Kemal Derviş'i teknik-iktisa-

di bir figürden siyasi kurtarıcıya çevirdi. Derviş mitleştirilirken yaşamının çeşitli detayları da kamuoyuna sunuldu: Osmanlı Paşası olan altıncı kuşaktan dedesi, Dünya Bankası'nda geçirdiği yıllar, 24 yıl yurtdışında kalmasına rağmen Türkçesinin bozulmamış olması, uluslararası liderlerden ya da yabancı devlet başkanlarından gelen telefonlar, bunların hepsi, Derviş'i kamusal aklın ön sıralarına yerleştirmede başarıyla kullanıldı.

Derviş miti, iyi düşünülmüş ve örgütlenmiş bir halkla ilişkiler operasyonu ile siyasi aygıtın ihtiyaçlarının yapılandırmasının bir bileşkesi idi. Bu mit yaratma operasyonunun ayrıntıları bir kitabı dolduracak kadar çok olmasına rağmen bu yazının çerçevesi içerisinde üç ana hat öne çıkarılabilir. Malum olduğu üzere Derviş'in Türkiye'ye gelişi derin bir ekonomik ve siyasi krizin bir kurtarıcı arayışını devreye soktuğu bir ortamda gerçekleşti. Dolayısıyla ilk adım daha önceki "kurtarma operasyonları"ndaki uzmanlığını vurgulamak oldu. Derviş'in kurtarıcılığı onun daha önceki deneyimleri üzerinden inşa edilmeye başlandı. Arkadaş-medya-yönetim üçlüsü onun 1990'lardaki krizden sonra Arnavutluk'u nasıl kurtardığına dair bilgi aktarmaya soyundular (Cengiz Çandar, *Habertürk*, 17 Mart, 2001. Aktaran Kaplan 2001, s. 43). Sunulan imaj iç payandalarla desteklendi: "Piyasadan Derviş'e güvenoyu" (*Radikal*, 21 Mart 2001), "Patronların desteği Ecevit'i sevindirdi" (Fikret Bila, *Milliyet*, 21 Mart 2001). Siyasi sistemin geleneksel kurtarıcısı ordu, dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Yaşar Büyükanıt aracılığıyla "TSK olarak sayın Derviş'in çabalarına destek veriyoruz" diyerek Derviş kurtarma operasyonuna desteğini ilan etti (*Hürriyet*, 16 Mart 2001). Benzeri bir başka haber için bkz. *Radikal*, 17 Mart 2001). Büyük iddialardan küçük detaylara kamuoyu Derviş'in yaptığı işin kalitesi ve stili ile beslenmeye devam edildi. Örneğin ABD'den dönüşü sonrasında yüksek bürokratları ertesi sabah 6:30'da toplantıya çağırması, basında "İşe Amerika'lı gibi başladı" (*Hürriyet*, 12 Mart, 2001. Aktaran Kaplan, 2001: 189) manşetiyle yer bulacaktı.

Derviş figürünün ikinci canalcı vechesi, onun geniş ve kimilerine göre çok değerli bağlantıları oldu. Uluslararası mali sermaye ve onun yerli temsilcileri de boş durmuyor, neoliberalizmin krize düştüğü bu ülkedeki "kurtarıcı"ya desteklerini esirgemiyorlardı. Derviş mitinin yaratılmasında uluslararası mali sermayeden sık sık canalcı katkılar sağlandı. Öncelikle uluslararası basın sürekli bir destek sağladı. Örneğin kapitalist dünyanın sözcülerinden *The Economist* dergisinde "The man Turks trust: Kemal

Derviş/ Türklerin güvendiği adam: Kemal Derviş” (15 Ağustos 2002) veya “A man for all Turks?/ Bütün Türklerin adamı mı?” (29 Ağustos 2002) gibi başlıklara sıklıkla rastlandı. Dünya Bankası Başkanı James Wolfensohn “Türkiye’ye Kemal Derviş’i biz gönderdik” açıklamasını yaparken (James Wolfensohn, *Hürriyet*, 27 Nisan 2001), George Bush I, Rahmi Koç’un Hasköy’deki müzesinde verdiği yemekte Kemal Derviş’e sahip çıktı ve “Derviş gibi bir adamınız olduğu için şanslısınız” dedi (Sami Kohen, “Baba Bush Ne Diyor?” *Milliyet*, 6 Nisan 2001). Müdahaleler medya aracılığıyla dolaylı yoldan yapılanlarla sınırlı kalmadı. Örneğin, ABD’nin Türkiye büyükelçisi Robert Pearson Derviş’in geriye dönüş sürecinde o kadar yoğundu ki, teamülleri aşan ve diplomasi sınırlarını zorlayan ziyaretleri *Milliyet* gazetesinin bile tepkisine ve şu manşeti atmasına neden oldu: “Sömürge valisi gibi” (16 Mart, 2001. Aktaran Kaplan, 2001: 87).⁷

“... Derviş-Robinson kuramlarıyla iktisat literatürüne geçmiş, çok iyi derecede Almanca, İngilizce ve Fransızca bilen, dünyanın dört yanındaki mali yöneticileri yakından tanıyan, dostluk kurduğu kişiler arasında krallar, devlet başkanları, başbakanlar olan birisi” (Yasemin Çongar, *Milliyet*, 3 Mart, 2001. Aktaran Kaplan, 2001: 47) yorumunu doğrular bir biçimde Dünya Bankası başkan yardımcılarında Johannes Linn Nisan ayında Türkiye’yi ziyaret edecekti. Peşinden yayınlanan Dünya Bankası açıklamasında ise Kemal Derviş’in ekonomiden sorumlu bakan olmasının Türkiye’de hızla bir ekonomik toparlanmayı getireceği vurgulanacak ve programın desteklenmesi gerektiğinden bahsedilecek ve tabii Dünya Bankası’nın da Derviş programının arkasında olduğu belirtilecekti (*World Bank News Releases*. Ankara, 6 Nisan, 2001). İki hafta sonra Uluslararası Ticaret Odası Başkanı Richard D. McCormick Türkiye’yi ziyaret ederek ekonominin hızlı düzeleceğine olan inancını ifade edecekti (*International Chamber of Commerce News Archives*, 18 Nisan, 2001).

Derviş mitinin üçüncü canalcı boyutu ise onun kökeni ile ilgiliydi. Bu bağlamda halk onun esasen yerli olduğuna ikna edilecekti. Derviş’in Türklüğünü kanıtlamak ve vurgulamak için muazzam bir çaba sarf edildi. *Die Zeit* dergisinin Derviş’le yaptığı mülâkatta şu diyalog gelişmişti:

SORU: Siz Alman annesi ve Amerikalı karısı olan bir Türksünüz.

YANIT: Ve Türkiye’de bu, kimseyi rahatsız etmiyor!

SORU: Seyrek de olsa, şöyle sesler duyuluyor: O başbakan olacak kadar Türk değil.

⁷ Bu konuda ayrıca bkz. *Hürriyet*, 16 Mart 2001 ve Belge (2001).

YANIT: Böyle sesler olabilir. Ama çoğunluk onları dinlemiyor bile. Annem Almanya'dan, ama ailem, babam Osmanlı ordusunda hizmet etmiş bir kökene sahip. Türk halkı, benim her zaman Türkiye'nin en yüksek menfaatlerini kafamda taşıdığımı - ve bundan taviz vermediğimi görüyor (Jochen Buchsteiner, *Die Zeit*, 18-26 Nisan, 2001. Aktaran Kaplan 2001: 55).

Derviş'in dönüşünden kısa bir süre önce yaşanan Merve Kavakçı vakasının anıları belleklerde tazeydi. Derviş Türkiye'ye döndüğünde de onunla Kavakçı arasındaki benzerlikler sorgulandı ve medyada sıcak tartışmalar yer aldı (Necati Doğru, *Sabah*, 6 Mart, 2001. Aktaran Kaplan 2001: 85). Tartışmaları "çözen" bu kez *Hürriyet* gazetesi oldu ve kamuoyuna Derviş'in Türk olduğunun garantisi verildi: "Başbakan Bülent Ecevit, odasında sağ kolu Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan ile birlikte sohbet ediyor. Bu sırada, daveti üzerine ABD'den gelen Kemal Derviş'in Başbakanlığa ulaştığı haberi iletiliyor. Kısa bir hoşgeldin konuşmasından sonra Ecevit şu kritik soruyu kendisine yöneltiyor: "ABD vatandaşlığına geçtiniz mi? Veya başvurunuz oldu mu?" Kemal Derviş, bu soruya hiç alınganlık göstermiyor. Ecevit gibi o da doğrudan yanıt veriyor: "Bülent Bey, ABD vatandaşlığımla ilgili söylentiler uydurma. Bırakın geçmeyi, ABD vatandaşlığına müracaat etmeyi bile aklımdan geçirmediğim" (Muharrem Sarıkaya, *Hürriyet*, 4 Mart, 2001. Aktaran Kaplan, 2001: 85-86).

Türkiye insanının bilinçaltında önemli bir yeri olan "Osmanlı geçmişimiz" bağlamında da gazeteci Cengiz Çandar, Safa Kaplan'ın Derviş'in Arnavutluk üzerine ilgi ve çalışmaları üzerine bir soruyu yanıtlarken Derviş'in evindeki Osmanlı elyazmalarından bahsederek kamuoyunu aydınlatıyordu. (Kaplan, 2001: 71-72).

Derviş'in bir teknokrattan mite dönüştürülmesi sadece basit bir romantizm değildi tabii ki. Bilindiği üzere mitler çoksesliliklerinden ötürü zengin bir yorum içeriğine de sahiptir. Bununla tutarlı olarak Derviş miti de yeniden ve yeniden önem kazandı. Bir süreliğine de olsa, ki ekonomik krizin toplumsal bir patlamaya dönüşmesi potansiyelinin birçoklarını korkuttuğu bir süreçte bu sürecin önemi tartışılmaz, sınıflar-üstü bir birlik hissini besledi. Derviş mitinin kültürel olarak yaratılması süreci aktif ve yaratıcı bir süreç olarak sistem içinde bir "diyalog" kapısını açık tuttu -ki bu öylesi bir sürecin eksikliğinde neler olabileceği hakkında spekülasyonlarda bulunmak mümkündür. Aynı zamanda da uluslararası mali sermayenin istediği düzenlemeler aksamaya uğramadan gerçekleştirilerek neoliberal gündemin yara alması

nın önüne geçildi. İyimsen bir Derviş battaniyesi ile gerçekliklerin örtülmesi süreci, yıllardır uygulanan neoliberal yeniden yapılanma politikaları için “taze bir soluk” oldu. Bu mit yaratma operasyonu tabii ki yıllardır Türkiye’de neoliberal politikaların geniş çaplı bir biçimde sorgulanmamasından da güç olarak büyümesi bir sorgulamayı bir süre daha ertelemeyi başardı. Sonuç olarak Derviş operasyonu başarısız olmasına rağmen, Derviş’in politik arenadaki varlığı ekseninde oluşan konsensüs dikkatle incelenmeyi ve anlaşılmayı gerektirmektedir. Türkiye siyaset sahnesinin parçalı niteliği dikkate alındığında Derviş figürünün bir dönem için de olsa farklı ideolojik kimlikleri bir araya getirebilme kapasitesi, özellikle politik alanda anti-kapitalist ve anti-emperyalist bir duruşla politika yapanların çözümlemesi gereken bir durum olma niteliğine sahiptir.

Yalnızca neoliberal gündemi canlı tutmakla kalmayan Derviş miti Türkiye halkının uzun süredir mevcut bulunan kimlik meselelerine de müdahalede bulundu. Çok dikkatli bir biçimde inşa edilen Derviş imajı Türkiye’nin uzun süren batılılaşma ve modernleşme arzusunu da içeriyordu. Bir yandan Alman bir anneye sahip, Amerikalı bir eşi olan, Dünya Bankası’nda önde gelen bir Kemal Derviş; öte yanda evinin duvarı Osmanlı elyazmalarıyla kaplı bir Derviş.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

Derviş mitinin üstlendiği işlev Türkiye’nin yeniden yapılanma politikalarının tarihsel süreci içerisinde düşünüldüğünde yerine oturacaktır. Ertuğrul ve Selçuk (2000), Boratav vd. (2000), Kepenek ve Yentürk (2001), İçer (1999) ve Yeldan (1992) gibi yazarların ortaya koyduğu gibi Türkiye’de 1980’lerde başlayan liberalleşme ve serbest pazara teslimiyet politikaları vaadettikleri ekonomik gelişmeleri sunamamakla kalmamış, aksine giderek daha da istikrarsız hale gelen bir ekonomi yaratmışlardır. 1980’lerin sonunda sermaye hareketlerinin de serbestleştirilmesiyle birlikte ekonomi ciddi bir istikrarsızlık sarmalının içine yuvarlanmıştır. 1990’ların istikrarsız ortamının arkasında bir yanda sermaye üzerindeki kontrollerin kaldırılmasıyla ülke ekonomisinin geniş ölçekli sermaye hareketleri karşısında kırılğan hale gelmesi, öte yanda ise devletin stratejik bir seçimle bütçe açıklarını sermayeden vergi olarak değil borçlanmayla kapatma tercihi ve bunun yarattığı borç kısır döngüsü yer alıyordu.⁸ Arkaplandaki bu makroekonomik istikrarsızlık tablosu yeni bir IMF destekli

8 Yeldan (2002b), Yeldan (2001), Boratav (2002), Boratav ve Yeldan (2002) denetim dışı sermaye hareketlerinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini gözler önüne sermiştir.

9 Krizin gelişimi ve etkileri de yine birçokları tarafından ayrıntılı bir biçimde incelendi: Akyüz ve Boratav (2002), Boratav ve Yeldan (2002), Yeldan (2002a), Celasun (2002), Cizre ve Yeldan (2002), Orhangazi (2002). Bağımsız Sosyal Bilimciler-Iktisat Grubu'nun internet sitesinde de birçok çalışmaya ulaşılabilir.

10 Öte yandan Oyan (2002) programın yapısal reformlar olarak adlandırılan birçok ögesinin aslında krizle mücadele bağlamında hiçbir işlevinin olmadığını, neoliberal gündemin birer tamamlayıcısı olduklarını gösteriyor.

“istikrar programı”nı devreye soktu. Esas olarak yıllardır uygulanan neoliberal yeniden yapılandırma politikalarının bir devamı olan bu program ise daha vadesi bile dolmadan ülkeyi bir uçuruma sürükledi.⁹ Krizin faturasının hiç görülmemiş bir ağırlıkta olduğu biliniyor. Yüzde 9'dan fazla küçülen bir ekonomi, artan işsizlik, yoksullaşma, iflaslar, ve diğerleri.

Bu noktada krizin resmi (resmi derken hem devlet kademelelerinde kabul gören hem de uluslararası mali sermaye ve iktisatçıların kabul ettiği) açıklaması dünyanın diğer yerlerinde görülene benzerdi: İstikrar programı başarısız oldu, çünkü politikacılar reformları gerçekleştirmekte samimi olduklarını yabancı sermayeye gösteremediler, programı idare etmekte beceriksiz davrandılar ve yabancı sermaye de ülkeyi terk etti. Halbuki bu iddiaların aksine krizin tam da IMF idaresinde uygulamaya sokulan sözde “istikrar” programının bir sonucu olduğu çeşitli iktisatçılar tarafından gösterildi. Örneğin Yeldan (2002a) programın döviz kuru, bütçe açığı gibi temel hedeflerinin hepsine ulaşıldığını göstererek politikacıları suçlayıp IMF politikalarını temize çıkaran bu yaklaşımın gerçeğe aykırı olduğunu açık bir biçimde gösteriyor.

Kemal Derviş işte böylesi bir ortamda Türkiye sahnesine adım atıyordu. Ülkedeki ekonomik kaos ve belirsizlik ve dahası krize karşı bir ekonomik programdan yoksunluk onun hazırladığı “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”na (GEGP) dek sürecekti. Bu programın yeni bir özellik taşımadığı ve daha önceki neoliberal politikaların bir devamı niteliğini arz ettiği çeşitli iktisatçılar tarafından gösterildi.¹⁰

Derviş, koalisyon hükümetinin dördüncü ortağı ve hatta “ekonominin çarı” olarak nitelendirildi (Turkey's Real Crisis, *The Economist Global Agenda*, Mayıs 15, 2001). Dünya Bankası'ndan neoliberal politikaları idare etmek için yeterli bir donanım gelmişti ki bu geliş ekonomi ve siyaset alanlarının birbirinden kesin çizgilerle ayrı olduğu iddiasını yeniden güçlendirmeye ve ilkinin ikincisi üzerindeki egemenliğini pekiştirmeye çok iyi hizmet ediyordu. Dolayısıyla da resmi kriz açıklaması olan siyasetçilerin başarısızlığı tezi ile de tutarlıydı. Öte yandan, Türkiye'deki yönetici sınıfın ve sermayenin artık kendi içinden hem yerel siyasi hem de uluslararası iktisadi destek sağlayacak ve yapısal reformları devam ettirecek yeni bir özne yaratamamasının da dışavurumuydu. Gerçekten de son kriz ile neoliberal gündemin bir kurtarıcıya ihtiyacı vardı. Derviş, Dünya Bankası eski başkan yardımcısı olarak uluslararası mali sermayenin gözünde

güven telkin ederken üretilen Derviş miti de yerli siyasi ve popüler desteği ya da en azından bekleylim görelim kabulünü yaratmaya çalıştı. Derviş'in adeta paraşütle Türkiye siyaset sahnesine sokulması ve herhangi bir partiye bağlı olmadan tek başına süper güç olarak işe başlaması (ve belki de koalisyon hükümetini istifa etmekten de kurtarması) bir yandan da Türkiye'deki siyasi yapının halka değil sadece sermayeye hesap verir hale geldiğinin de göstergesi oldu (Cizre ve Yeldan, 2002: 9-10).

Bu yaratılan atmosfere rağmen Türkiye ekonomisindeki sorunlara bir çözüm getirmenin uzağında kalındı. Ne ekonomik toparlanma sağlanabildi, ne kamu maliyesi problemleri ne de enflasyon sorunu ortadan kaldırılabildi. GEGP ile birlikte IMF'ye sunulan yeni "Niyet Mektubu" zaten eski politikalarından bir sapma olmayacağını da gösteriyordu (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2002). Tüm koşullar yerine getirildiği halde GEGP'nin ekonomik performansa dair öngörülerinin hemen hiçbirinin tutmamış olması da bu konuda ne kadar ciddi olduğunu gösteren bir delil olarak sunulabilir. Örneğin bütçe üzerine konulan koşulların hepsinin neredeyse yüzde yüze yakın bir başarıyla uygulanmasına rağmen durumun düzelmesi bir yana daha da kötüye gitmesi bunun bir örneği. Tabii gözden kaçırılmaması gereken bir diğer yan Derviş mitinin yarattığı pembe bulutun (ya da toz bulutu mu demeliyiz) arkasından parlamentodan geçirilen yapısal reform kararlarıdır. "15 günde 15 yasa" sloganı ile geçirilen bu reformlar Türkiye ekonomisini uluslararası mali sermayeye daha da açarken neoliberal politikaların gündeminde uzunca süredir yer alan bu reformları nihayet hayata geçiriyordu. Kısacası Derviş'in GEGP'sinin "Üçüncü Dünya" ülkelerine dikte ettirilen neoliberal modelin Türkiye uygulaması olduğu açıktı. Bu model Bağımsız Sosyal Bilimciler grubunun vurguladığı gibi küçülme getiren mali ve parasal politikaların esas olduğu, dışa açık ve sermaye akışlarını garanti altına alan bir çerçeveyi varsayıyor. İstikrardan anlaşılın ise uluslararası mali sermayenin rahatlıkla yüksek gelir sağlayabileceği bir ortamın yaratılması (BSB, 2002).

Dolayısıyla Cizre ve Yeldan'ın (2002) sınıflandırmasını kullanacak olursak Özal'ın başlattığı piyasa reformları Türkiye'nin "birinci kuşak" ekonomik liberalleşmesi olarak adlandırılabilir.¹¹ Kemal Derviş operasyonu ile sürdürülebilirliği sağlanan bugünkü neoliberal politikalar da "ikinci kuşak" liberalleşme olarak nitelendirilebilir. Her iki reform kuşağı da esasında tamamıyla serbest bir piyasa ekonomisinin kurulması ve bunun ulus-

11 Mal ve hizmet piyasalarında serbestleşmeden başlayıp mali piyasalardaki serbestleşmeye ve en son olarak da sermaye hareketleri üzerindeki tüm engellerin kaldırılmasına uzanan bir dizi "reform". Daha fazla ayrıntı için bkz. Cizre ve Yeldan (2002).

lararası mali sermayeye açık olması perspektifinin parçalarıdır. Türkiye'yi içine sürükledikleri büyük bunalıma rağmen ikinci kuşak reformların devam ettirilmesinin gerekliliğinin meşru zemininin yaratılmasında Derviş miti inemli bir rol oynamıştır. Derviş miti siyasetin ekonomiden ayrıştırılması ve teknokratik bir yönetimin gerektiği yönündeki söylemin güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur. Bunun güzel bir irneğini seçimler incesinde bütün siyasi partilerin gündemdeki ekonomik programı devam ettireceklerine dair bir taahhütte bulunmalarının istenmiş olması vermektedir.

Sonuç Yerine ya da Derviş Mitinin Öğrettikleri

2001 Türkiye için dibe vurmanın yılı oldu. Türkiye ekonomisi IMF'nin 24 saat gözetimi altında iken ve daha birkaç ay önce IMF'nin Türkiye temsilcisi Carlo Cotarelli ekonomik gidişatın iyi olduğunu söylemesine rağmen herşey neredeyse bir gecede çöktü. Buna rağmen krize yol açan ekonomi politikaları gündemini sürdürmekte kararlı olan yerli ve uluslararası sermaye bunun için yerli kurtarıcı Kemal Derviş mitini devreye soktu. Bu gündemi sürdürmenin güçlüğü farkedildiğinden Dünya Bankası'ndan gelen Derviş bir mit olarak inşa edildi ve bir anda Türkiye'nin en güçlü siyasi figürü haline getirildi. Geniş yetkilerle donatılmış bir süper bakan olarak sadece ekonomi işlerine bakmakla kalmayıp "seçilmiş" siyasetçilerin üzerinde de hâkimiyet kurmaya yöneldi/yönlendirildi.

Kapitalizmin bu yeniden düzenleme çağında özellikle de Türkiye gibi ülkelerde tahrip edici krizler yaşanması kaçınılmaz hale geliyor. Bu nedenle de her krizden sonra yeni bir dizi araca gereksinim hasıl oluyor. Bu kez devreye Kemal Derviş miti sokuldu. Ancak Derviş mitini etkisini yitirdiği bir sırada ziyaret etmemizin nedeni yalnızca bu deneyimin özgüllüğü değil. Bu kararımızın altında yatan neden, bu deneyimden çıkartılacak politik dersleri bir kez daha tartışmak ve belki de tarihe not etmek niyeti oldu. Birilerinin ısrarla "küreselleşme" olarak tanımladığı emperyalizm çağında Derviş mitinin doğuşu ve onun üretilme süreci bir rastlantı olarak algılanmamalı. Aksine uluslararası mali sermayenin ulusal yandaşlarıyla elele vererek yürüttükleri bu ekonomik, politik ve kültürel operasyon, kendi türünün en kapsamlı yerel denemelerinde birisi olarak yorumlanabilir. Kemal Derviş'in Türkiye'ye dönmesi sürecinde uygulamaya konulan ve bir noktaya kadar başarıyla yürütülen mit eksensli politik tutundur-

ma politikası sonradan etkisini yitirmiş olsa da, operasyonel gücü ile unutulmaması zorunlu bir mirası da gerisinde bıraktı.¹²

Türkiye siyasi tarihinde kurtarıcı imalatının en gelişkin örneklerinden olsa da bir ilk değil Derviş. Atilla Karaosmanoğlu'ndan Özal prenslerine Türkiye Cumhuriyeti tarihi benzeri operasyonlarla dolu. Derviş mitinin farklılığı onu üreten operasyonun kapsamlılığı ve gelişkinliğinde saklı. Derviş örneğinde olduğu gibi mit kavramı tarih boyunca güç mücadeleleri için bir alan olmuştur. Siyasi kurumsallığın belkemiği olmaktan, susturulmuş azınlıkların sesi olmaya kadar uzanan geniş bir yelpazede çeşitli biçimlerde işlevli olan mitler, günümüzde de düşünme biçimlerini ve karar alma süreçlerini etkilemektedirler. "Mitlerin materyali yaşamımızın, bedenimizin ve ortamımızın da materyali" (Campbell, 1990: 1) olduğuna göre mitlerin kullanılması da siyasi sahnenin hiç de yabancı olmadığı bir durum.¹³

Kemal Derviş miti ve bu mit eksenli operasyondan geride kalan kaza yeri fotoğraflarının akılda bıraktığı önemli izler şunlar: Birincisi, Derviş miti ve onu üreten operasyon, ulusal ve uluslararası sermayenin kritik bir ortak hareketi olarak tarihe geçti. Bu operasyonun bir kez daha göz önüne serdiği yerel sermayenin yabancı sermaye ile arasındaki özgül eklemlenme biçimi ve bu birleşimin bir sonucu olan hegemonya oluşturma süreci, Türkiye'de kapitalizmin niteliği üzerine kafa yoranlara önemli veriler sundu. İkinci nokta, bir önceki nokta üzerinden yükselen halkla ilişkiler kampanyası ve medya olgusu üzerinde şekillendi. Politika ve kültürün buluştuğu noktada medyayı daha iyi anlamının ve evrildiği uluslarötesi etki çizgisine hazırlıklı olmanın gerekliliğini gösterdi.■

Kaynakça

Akyüz, Y. ve K. Boratav (2002) *The Making of the Turkish Crisis*, Genova: UNCTAD.

Bağımsız Sosyal Bilimciler (2002) "On the Letter of Intent and the Turkish Economy at the Beginning of 2002", www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisatg.htm.

Batto, B. F. (1992) *Mythmaking in the Biblical Tradition: Slaying the Dragon*, Louisville, KY: Westminster/John Knox.

Belge, M. (2001) "Emperyalizm ve Biz", *Radikal* 2 (31 Mart).

Berger, P. L. (1986) *The Capitalist Revolution: Fifty Propositions about Prosperity, Equality and Liberty*, New York: Basic Books.

Boratav, K. (2002) "2000/2001 Krizinde Sermaye Hareketleri", www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisatg.htm.

Boratav, K. ve E. Yeldan (2002) "Turkey, 1980-2000: Financial Liberalization, Macroeconomic (In)-Stability, and Patterns of Distribution", New York: CEPA and the

12 Okuduğunuz makale tartıştığı konuda son sözü söyleme iddiası taşıyor. İdeoloji, hegemonya, kültür, medya ve benzeri pek çok yöne doğru geliştirilebilecek bu çalışmanın ulaştığı sonuçlar, başta sorulan sorularla sınırlı. Tartışmaya açtığımız sorunun önemi, devamlılığı ve çeşitlendirmeleri bağlamında, *Praksis*'in editörlerinden birinden aldığımız değerlendirme raporunda yer alan ve konunun muhtemel açılımları konusunda yaratıcı ipuçları içeren şu paragrafı, kendisinin hoşgörüsüne sığınarak, okurla paylaşmak istedik: "... Bunun yanında Derviş mitinin aslında başarısız olduğu bu mitin karşısına yeni bir mit oluşturmak gereğinin görülmesinden de anlaşılabilir. AKP aslında anti-Derviş bir duruşun temsilcisi, bu anlamda kitlelerin umudu olmuşken, aslında Derviş'le aynı ekonomik ve politik programın yürütücüsü haline gelmiştir. Bu anlamda AKP mitinde Derviş'ten daha başarılı bir yaratim sürecinden bahsetmek mümkün olacaktır. Dışarıdan ithal ve sorunlu bir mit yerine Türk-Erkek-Liberal-Muhafazakar-İslamcı-Kasımpaşalı-Futbolcu imajına sahip, bu nitelikleriyle aslında Türk modernleşmesinin yönelimine daha uygun, toplumsal patlamayı daha ko-

- lay ve başarılı bir şekilde frenleyebilecek ama sonuçları itibarıyla Derviş'in arkasında durduğu projeye hiç de aykırı olmayan yeni bir mitin yaratılması gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak denilebilir ki, bir mitin başarısız bir kurgusunun yapılması yeni ve daha başarılı bir mitin yaratılmasını doğurmuştur. Bu çerçevede Derviş miti, yaratım sürecinin değerlendirilmesinden çok başarısızlığının sonuçları çerçevesinde değerlendirilirse ulusal ve uluslararası sermaye projeleri, geniş olarak politika ve kültür ve en nihayetinde bütün bunların kamusal yaygınlaştırıcısı pozisyonundaki medya üzerine daha geniş ve etkin bir analiz imkânı bulmak mümkün olabilecektir."
- 13 Tabii mitler yalnızca kişiler üzerinden yaratılmıyor. Örneğin neoliberal yenden yapılanma politikalarının devamında serbest piyasa ya da küreselleşme üzerinden yaratılan farklı mitlerin önemi ve bunları sürekli bir biçimde deşifre etmenin gerekliliği de yadsınamaz.
- New School for Social Research, mimeo.
- Boratav, K., E. Yeldan ve A. H. Kose (2000) *Globalization, Distribution and Social Policy: Turkey, 1980-1998*, New York: Center for Economic Policy Analysis Working Paper Series I, Working Paper No. 20, February.
- Campbell, J. (1990) *Transformations of Myth Through Time*, New York: Harper and Row.
- Celasun, M. (2002) "2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme," Dikmen, A. (der.) *Küreselleşme, Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum* içinde, Ankara: İmge.
- Cizre, Ü. ve E. Yeldan (2002) "Turkey: Economy, Politics and Society in the Post-Crisis Era," www.bilkent.edu.tr/~yeldane/umitcizre&yeldan_RIPE.pdf.
- Douglas, M. (der.) (1970) *Witchcraft, Confessions and Accusations*, New York: Tavistock.
- Durkheim, E. (1964) *The Division of Labor in Society*, New York: Free.
- Eliade, M. (1963) *Myth and Reality*, New York: Harper and Row.
- Frazer, J. G. (1990) [1913] *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*, New York: St. Martin's. (11 cilt).
- Kaplan, S. (2001) *Kemal Derviş: Bir 'Kurtarıcı' Öyküsü*, İstanbul: Metis.
- Kepenek, Y. ve N. Yentürk (2001) *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi.
- Levi-Strauss, C. (1967a) *Structural Anthropology*, Garden City, NY: Doubleday.
- _____ (1967b) *The Structural Study of Myth and Totemism*, London: Tavistock.
- Malinowski, B. (1926) *Myth in Primitive Psychology*, London: Kegan Paul.
- _____ (1954) *Magic, Science and Religion*. Garden City, NY: Doubleday Anchor Books.
- Muradoğlu, A. (2001) *Reformun Dervişleri*, İstanbul: Bakış Kitaplığı.
- Orhangazi, Ö. (2002) "Turkey: Bankruptcy of Neoliberal Policies and the Possibility of Alternatives," *Review of Radical Political Economics*, 34 (3): 335-341.
- Oyan, O. (2002) "Krizin Yıldönümü: Artık Herşey Kontrol Altında mı?" <http://www.antimai.org/ekoindex.htm>.
- Öniş, Z. (2000) "The Turkish Economy at the Turn of a New Century: Critical and Comparative Perspectives", Abramowitz, M. (der.) *Turkey's Transformation and American Policy* içinde, New York: The Century Foundation.
- Savran, S. (2002) "The Legacy of the Twentieth Century", Savran, S. (der.) *The Politics of Permanent Crisis: Class, Ideology and State in Turkey* içinde, New York: Nova Science.
- Sorel, G. (1972) [1907] *Reflections on Violence*, London: Macmillan.
- Turner, V. (1967) "Witchcraft and Sorcery: Taxonomy versus Dynamics", *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual* içinde, Ithaca, NY: Cornell University.
- Üçer, M. (1999), "Turkey, Monetary Policy from the 1980s to Now", *Emerging Markets Economic Research*, Credit Suisse-First Boston.
- Uygur, E. (1991) *İktisat Söyleşileri*, İstanbul: Bilgi.
- Yeldan, E. (2002a). "On the IMF-directed Disinflation Program in Turkey: A Program for Stabilization and Austerity or a Recipe for Impoverishment and Financial Chaos", N. Balkan (der.) *The Ravages of Neo-liberalism: Economy, Society and Gender in Turkey* içinde, New York: Nova Science.
- _____ (2002b) "İstikrar, Kim İçin? Kriz İdaresi Üzerine Değerlendirmeler", *Birikim*, Kasım 2002.
- _____ (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, Ankara: İletişim.
- _____ (1992) *Financial Liberalization and Fiscal Repression in Turkey: Policy Analysis in a CGE Model with Financial Markets*, Bilkent University Discussion Papers No 92-7.